

TALABALAR FAOLIYATINI INNOVASION BOSHQARISH ASOSIDA IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH GA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Zikriyev Z.M.

GulDU mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: OTM talabarlari, ish bilan bandlik, iqtisodiyotni innovasion rivojlantirish.

Ключевые слова: студенты вузов, занятость, инновационное развитие экономики.

Key words: university students, employment, innovative development of the economy.

Iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida talabalar bandligini taminlash OTM bitiruvchilarining raqobatbardoshligini shakllantirish, ishga joylashish jarayonida yoshlarning manfaatlarini ifodalash hamda mehnat faoliyati vaqtida yoshlarning manfaatlarini muhofaza qilish, birinchi navbatda, mehnat munosabatlaridagi kamsitilishdan himoya qilish yuz beradigan barcha sohalarni o'zida birlashtiradi. U oliy ta'lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlashning zarur darajasini ta'minlovchi huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy asoslarni shakllantiradi va bu bilan innovasion iqtisodiyotni shakllantirishning strategik resursi sifatida yosh avlodning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. [1,2].Iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida talabalar bandligini taminlash muammolarga birinchi bo'lib 1980-yillarning oxirida ingliz tadqiqotchilari tomonidan e'tibor qaratilgan. Uni belgilash uchun NEET («Not in Employment, Education or Training»)atamasidan qo'llanilgan. Oxirgi 10 yil mobaynida «NEET» tushunchasi turli xalqaro tashkilotlar (BMT, EI, IHTT, XMT va h.k.)ning tahliliy va dasturiy hujjatlarida yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy mavqeini tahlil qilish va tavsiflash uchun keng qo'llanilmoqda. Masalan, «Evropa strategiyasi 2020» va uning asosida ishlab chiqilgan «Yoshlar harakatda» dasturida asosiy e'tibor yoshlarning ish bilan bandligi va ta'lim olishi muammolarini hal etish zarurligiga qaratilgan, NEET darajasi esa ishsizlik darajasi bilan bir qatorda, yoshlarning mavqeini tavsiflovchi ikkita asosiy ko'rsatkichlardan biri sifatida tan olingan.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev 2017 yil 19 sentyabr

kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi ma’ruzasida yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish maqsadida quyidagilarni ta’kidlab o‘tdilar: “Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga etishi bilan bog‘liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo‘ravonlik g‘oyasi “virusi” tarqalishining oldini olishdir. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko‘p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz. Shu munosabat bilan O‘zbekiston globallashuv va axborot-kommunikasiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bugungi sharoitda yoshlarga oid siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro huquqiy hujjat – BMTning Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etadi” [28]. OTM bitiruvchilarining ish bilan bandligiga ko‘maklashishda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, O‘zbekiston yoshlar ittifoqi va O‘zbekiston xotin-qizlar qo‘mitasining mehnat organlari bilan o‘zaro hamkorlik qilish orqali OTM bitiruvchilarini ishga joylashishlarida ko‘maklashuvchi maxsus xodim (agent) larga rag‘batlantiruvchi tusdagi to‘lovni amalga oshirish mexanizmini joriy qilish maqsadga muvofiq. [3,4]. Ishga joylashtirish bo‘yicha agentlar OTM bitiruvchilarini quyidagi yo‘llar bilan ishga joylashtirishga ko‘maklashish ishlarini amalga oshiradilar:

- fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarida yashaydigan va OTM bitiruvchilarini, shuningdek, salohiyatli ish beruvchilarni hisobga olish bo‘yicha ma’lumotlarning yagona axborot bazasini tashkil etish;
- bo‘sh ish o‘rinlari bazasiga korxonalar va tashkilotlardagi bo‘sh ish o‘rinlarining mavjudligi to‘g‘risidagi ishonchli ma’lumotlarni kiritish.

Iqtisodiy usullarni qo‘llashda investisiyalar harakatga keltiriladi, soliqqa tortish va kreditlash tizimining moslashuvchanligidan, ish haqi (byudjet sohasi xodimlari uchun), nafaqalar va boshqa moddiy ne‘matlardan foydalaniladi.

Ushbu (iqtisodiy va huquqiy) usullarni yagona institusional asosga birlashtirish uchun mahalliy davlat boshqaruvi organlari tomonidan OTM bitiruvchilari raqobatbardoshligini oshirish jarayonini tartibga solishga nisbatan kompleks yondashuvni shakllantirishga yo‘naltirilgan bir qator asosiy chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim. Mazkur chora-tadbirlar samarali ishlab turgan maqsadli dasturlar shaklida amalga oshirilishi kerak. Bunday dasturlar doirasida quyidagi vazifalar hal etilishi lozim:

1. Oliy ta'lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlashga ko'maklashish, xususan:

- o'quv yurtlariga qo'shimcha ta'lim sohaviy klublari va markazlarini tashkil etish yo'li bilan o'quvchilar va talabalarni ijtimoiylashtirishda, ularning manfaatlarini amalga oshirishga yordam berish. Bunday markazlarning faoliyat ko'rsatish dasturlariga seminarlarni kiritish kerak. Seminarlarda yoshlar mehnat bozoridagi real vaziyat yoritiladi, ish qidirish sharoitidagi xatti-harakat prinsiplari o'qitiladi; o'z mansabini rejalashtirish va rivojlantirishda yordam ko'rsatiladi. Bularning barchasi OTM bitiruvchilarining o'z ehtiyojlari va imkoniyatlaridan kelib chiqib va mehnat bozoridagi vaziyatni hisobga olgan holda kasb tanlashiga yordam beradi;
- o'quvchilar va talabalar tashabbusini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, innovation yoshlar loyihalari tanlovlarini tashkil etish; bitiruvchilarni istiqbolli ish bilan ta'minlashga yo'naltirilgan prinsiplar asosida faoliyat ko'rsatuvchi yoshlar jamoat tashkilotlarini (masalan, yoshlarni ishga joylashtirish byurosini) qo'llab-quvvatlash.

2. Oliy ta'lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlash yuzasidan qisqa muddatli kurslar sonini ko'paytirish va sifatini oshirish. Jumladan:

- hududiy mehnat bozorida ishchi kuchiga ehtiyoj yuqori bo'lgan ishchi kasblar va mutaxassisliklar ro'yxatini shakllantirish;
- oliy ta'lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlash bo'yicha qisqa muddatli o'quv kurslari sonini va sifatini oshirish maqsadida nodavlat ta'lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalarini kuchaytirish hamda ularni bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi mablag'lari hisobidan moliyalashtirishni kengaytirish;
- bandlikka ko'maklashish tuman (shahar) markazlari yo'llanmasi asosida ishga joylashtirilgan yohud kasbga o'qitishga yo'naltirilgan OTM bitiruvchilarini har tomonlama qo'llab-quvvatlashni tashkil etish;
- OTM bazasida xorijiy tajriba va mehnat bozori talabalaridan kelib chiqib OTM bitiruvchilarini mutaxassislikga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha kurslarni o'z ichiga olgan zamonaviy markazlarni tashkil etish;
- Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi tomonidan ishchilarni malaka darajasi, kompetetligi va ko'nikmalarini baholashning milliy tizimini joriy etish;

– OTM bitiruvchilarining mutaxassislikga xohishini va mehnat yo‘nalishlarini aniqlash uchun ijtimoiy tadqiqotlar o‘tkazilishini tashkil etish. [6,7].

3. Oliy ta‘lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlashda ta‘lim tizimida tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish. Ta‘lim tizimining samaradorligi masalasi so‘nggi yillarda tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Talab etilmagan, keyinchalik kasbi va mutaxassisligini o‘zgartirishiga majbur bo‘ladigan mutaxassislarni tayyorlash jamiyat manfaatlari nuqtai nazaridan maqsadga muvofiq emas.

Ushbu masalaning echimi o‘rta va uzoq muddatli davr uchun mehnat bozoridagi ishchi kuchiga bo‘lgan talabning monitoringini o‘tkazish bilan bog‘liq. Har qanday mahalliy hokimiyatlar yoshlar mehnat bozoridagi talab va taklif tarkibidagi nomutanosiblikning yuqori darajada bo‘lishining oldini olish uchun ta‘lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlash hajmi va sohalarining mintaqa ishlab chiqarish-xo‘jalik majmui ehtiyojlariga mos kelishini ta‘minlash chora-tadbirlarini amalga oshirishi kerak. Bu yoshlar mehnat bozorida ehtiyoj yuqori mutaxassisliklar nufuzini ko‘tarish dasturini faol amalga oshirish orqali ta‘lim muassasalariga bevosita, abituriyentlarga esa bilvosita ta‘sir ko‘rsatish chora-tadbirlari bo‘lishi mumkin. Albatta, bu yerda kimni va qancha miqdorda tayyorlashni o‘z xohishiga ko‘ra hal etadigan nodavlat ta‘lim muassasalari bilan muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu munosabat bilan, bizning nazarimizda, nodavlat ta‘lim muassasalarini akkreditasiya qilishdagi majburiy mezonlardan biri sifatida dinamikada muayyan vaqt uchun ishga joylashtirilayotgan (keyinchalik samarali ish bilan band bo‘lgan) bitiruvchilar ko‘rsatkichining kiritilishi ushbu masalani hal etish yo‘nalishlaridan biriga aylanishi kerak.

4. Oliy ta‘lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlashda innovasion ishlanmalar bilan bog‘liq tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun imtiyozli sharoitlarni yaratish. Gap “yosh tadbirkorlar uchun boshlang‘ich kapital” dasturi, shuningdek yosh tadbirkorlar uchun soliq stavkalari va yig‘imlarning moslashuvchan shkalasini yaratish yo‘li bilan soliqqa tortish institutining tartibga soluvchi funksiyasini takomillashtirish haqida borayapti. Bu mamlakatimizning moliyaviy-iqtisodiy, ilmiy, ta‘lim, ijtimoiy-siyosiy resurslarini ko‘paytirishga qodir bo‘lgan avlodni tayyorlash uchun zarur.

5. Yosh mutaxassislarni ishga qabul qilish tartibini o‘zgartirish. Bugungi kunda ko‘plab ish beruvchilar yosh mutaxassislarga nisbatan oshirilgan talablarni qo‘yishmoqda, aksariyat kompaniyalar yoshlar mehnatidan foydalanishga ehtiyoj sezmayapti, yoshlar uchun o‘z korxonasi doirasida mansabda o‘sish imkoniyatini taqdim etmayapti. Shuning uchun ishga qabul qilish mezonlarini

yumshatish, xususan ish tajribasiga ega bo'lmagan yoshlarni ular uchun ish o'rinlarini kvotalash yo'li bilan qabul qilish, shuningdek kunduzgi ta'lim shakli talabalarining amaliy tajribaga ega bo'lishini ta'minlash maqsadida ular uchun moslashuvchan ish grafigini qo'llash yoshlarning samarali ish bilan bandligini rag'batlantiruvchi chora bo'lishi mumkin.

6. Oliy ta'lim muassasalari huzurida kichik korxonalar tashkil etish. Bunday tashkilotlar asosan oliy o'quv yurtlarining yuqori bosqich talabalari va bitiruvchilaridan tarkib topishi kerakligi nazarda tutiladi. Bu yosh mutaxassislarining amaliy tajribaga ega bo'lishi orqali ta'lim muassasasi bilan ishlab chiqarish o'rtasida bog'lovchi bo'g'inni hosil qilish va kam bo'lsa-da, barqaror ish haqi olish muammosini hal etish imkonini beradi. Oliy ta'lim muassasalari va ilmiy muassasalar qoshida kichik innovasion korxonalar tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu oliy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot institutlariga intellektual faoliyat natijalarini, shu jumladan EHM uchun dasturlar, ma'lumotlar bazalari, ixtirolar, foydali modellar, sanoat namunalari, seleksiya yutuqlari, ishlab chiqarish sirlari (nou-xau)ni amaliyotda qo'llash imkonini beradi.

Bir qator siyosatchilarning fikriga ko'ra, ushbu yo'nalish yosh mutaxassislarining samarali ish bilan bandligini shakllantirish va innovasion iqtisodiyotga o'tish uchun sharoitlar yaratish muammolarini hal etishda eng istiqbolli yo'nalishlardan biri bo'lishi mumkin. Afsuski (ta'lim tizimini isloh qilish davom etayotganligi tufayli ham), ushbu yo'nalish etarli darajada ishlab chiqilmagan va O'zbekistonning aksariyat oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilmadi.

7. Oliy ta'lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlash chora-tadbirlarini ishlab chiqishda yoshlarning raqobatbardoshligini oshirish maqsadlarini belgilab olish zarur. Bunda davlatning iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatishi vositasi hisoblangan soliq tizimining tartibga soluvchi funksiyasini rivojlantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Bunday choralarni qo'llash zarurati barcha ish beruvchilarda xodimlarni saqlash xarajatlarining doimiy ravishda ortib borayotganligi tufayli yuzaga kelmoqda. [8,9].

So'nggi yillarda soliqlar va yig'imlar bo'yicha stavkalar oshirilganligi munosabati bilan mehnat bozorida vaziyat yanada murakkablashdi: birinchidan, yuqorida sanab o'tilgan barcha soliqlar va yig'imlar to'langanidan keyin ish beruvchi yosh xodimlarni hech bo'lmaganda eng kam iste'mol standartlariga ega bo'lish imkonini beruvchi sof daromad darajasini ta'minlay olmaydi; ikkinchidan, ish beruvchi yosh mutaxassisning (hatto OTMni

tugatganidan keyin ham) tajribasi va ko‘nikmasi hamma vaqt ham ishlab chiqarish talablariga mos kelmasligi bilan bog‘liq o‘qitish va malaka oshirish bo‘yicha qo‘shimcha xarajatlarga yanada salbiy munosabatda bo‘ladi.

Qonun chiqaruvchi hokimiyatning yoshlar uchun soliqqa tortish va badallarni undirishning imtiyozli davrini vujudga keltirish bo‘yicha chora-tadbirlari ushbu vaziyatdan chiqish yo‘li bo‘lishi mumkin.

Yoshlar uchun soliqqa tortish bo‘yicha imtiyozli davrning joriy etilishi turli toifadagi ish beruvchilar va fuqarolar uchun qo‘llaniladigan «Turli toifadagi ish beruvchilar uchun sug‘urta badallari stavkalari» ro‘yxatida o‘z aksini topishi kerak.

Majburiy soliqlar va yig‘imlar bo‘yicha stavkalar kamaytirilgan taqdirda OTM bitiruvchilarining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi va, o‘z navbatida, ularning ish bilan bandligi sezilarli darajada oshadi. Ish beruvchi oldida tanlov paydo bo‘ladi: ish stajiga ega bo‘lgan malakali xodimni ishga qabul qilish va uni saqlab turish uchun katta miqdordagi xarajatlarni qilish yoki ishlab chiqarish tajribasini shakllantirish davrida mehnatga haq to‘lash bo‘yicha ish beruvchi uchun qulay sharoitlarga ega bo‘lgan yosh mutaxassisni yollash. Ikkinchi variantni tanlash ehtimoli sezilarli darajada oshadi. [9,10].

Soliq tizimini tartibga soluvchi funksiyasining kuchayishi natijasida OTM bitiruvchilari soni faol o‘shishining pasayishi, kichik biznesning mehnatga haq to‘lashdagi “xufyona tizim”dan chiqishi, ishsizlar tarkibida yoshlar ulushining qisqarishi hisobidan aholini bilan bandligining yuqori darajasiga erishish ko‘rinishida katta miqdordagi iqtisodiy samaradorlikni ta‘minlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta‘lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlash uchun sharoitlar yaratishi mumkin bo‘lgan tadbirlar, alohida olib qaralganda, oliy va o‘rta maxsus ta‘lim muassasalari bitiruvchilarining mehnat bozoriga ommaviy chiqishi natijasida yuzaga keladigan vazifalarni hal etishga qodir bo‘lmagan ayrim yo‘nalishlarni o‘zida namoyon etadi. Mazkur tadbirlar bir-birini to‘ldiradi va ular umumiy institusional muhitda birlashtirilgan taqdirdagina OTM bitiruvchilarining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi darajasini oshirish uchun sharoit yuzaga kelishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Darslik. Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 3-nashri – T.: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi «FAN» nashriyot davlat korxonasi, 2019. – 281-b
2. Virina I.V. Formirovanie i razvitie konkurentosposobnosti molodix specialistov na rinke truda / Avtoreferat diss. na soisk. uch. step. kand. ekon. nauk. – Moskva, 2007 – S.5.
3. Gelvanovskiy M. Konkurentosposobnost v mikro- mezo- i makrourovnevom izmereniyax // Rossiyskiy ekonomicheskij jurnal, 2008, №3 – S. 66-77.

4. Kovalev A.V. Razvitie konkurentosposobnosti budushego spetsialista – garant kachestva professionalnogo obrazovaniya/Materiali nauchno-prakticheskoy konferentsii «Uchastie rabotodateley v formirovaniy soderjaniya obrazovatelnix programm FGOS», 2016 – S.3.

5. Malisheva A.A., Nevraeva I.V. Kompetensii molodix vipusnikov vuzov glazami rabotodateley // Izvestiya Tomskogo gosudarstvennogo politexnicheskogo universiteta, 2015, № 8 – S.226-227.

6. Melikyan G.G., Kolosova R.P. Ekonomika truda i sotsialno-trudovie otnosheniya. – Moskva, 2014. – S.300.

7. Parigin B.D. Praktikum po sotsialno-psixologicheskomu treningu. – SPB, 2000 – S.51.

8. Reznik S. Osnovi lichnoy konkurentosposobnosti. – M.: «Infra-M», 2010. - S.5.

9. Sotnikova S.I. Konkurentosposobnost rinka truda genezis sotsialno-ekonomicheskogo soderjaniya // J. Marketing v Rossii i za rubejom. № 2, 2015. – S.4.

10. Shatokin A.G. Konkurentosposobnost rabotnikov na rinke truda / Avtoref. diss. na soisk. uch. step. kand. ekon. nauk. – Yaroslavl, 2000 – S.6-7.

11. Shilova M.I., Belix I.L. Formirovanie konkurentosposobnosti vipusnika vuza // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo politexnicheskogo universiteta, 2010. №4 – S.39.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada OTM talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlash asosida iqtisodiyotni innovasion rivojlantirishning mavjud xolati bo'yicha ilmiy nazariy tahlillar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлен научно-теоретический анализ современного состояния инновационного развития экономики на основе подготовки студентов высших учебных заведений к трудоустройству.

SUMMARY

This article presents a scientific and theoretical analysis of the current state of innovative development of the economy based on the preparation of students of higher educational institutions for employment.